

Dindar Kadın Edebiyatında Erkeklik Söylemi: *Hiçbiryer* Romanı Örneği

Masculinity Discourse of Pious Female Literature: Novel of Hiçbiryer

Elifhan Köse Çal*

Öz: İlk kez 2004 yılında basılan *Hiçbiryer*, Fatma Barbarasoğlu'nun ilk romanıdır. Ancak Barbarasoğlu hikâye, deneme ve sosyolojik araştırma-inceleme kitaplarının yazarı olarak edebiyat dünyasında 1990'lı yıllardan itibaren bilinen bir isimdir. Bu çalışma, daha çok hikâyeler üzerinden zenginleşen dindar kadın edebiyatı içerisinde yazarın sayılı bulunan romanlarından ilki olduğu için “Hiçbiryer”e dikkat çeker. Ancak kadın hikâyelerinin odakta olduğu dindar kadın edebiyatından farklı olarak bu roman, erkek bir (anti) kahramanın hikâyesinin fail gözünden ve erkekler arası ilişkiler içerisinde oluşturulması açısından dikkat çekicidir. Bu hâliyle *Hiçbiryer*; kişileri, mekân kullanımları ve sessizlik/iletişim gibi güçlü bir tema çerçevesinde ilerleyen kurgusu ile dindar edebiyatın erkeklik anlatısı için güçlü ipuçları vermektedir. *Hiçbiryer* romanında, öykülerde olduğu gibi erkekler kenarda değildir; bu anlamda *Hiçbiryer* romanının anti-kahramanı Şahin'in özelinde ve onun çevresindeki diğer erkek kimlikleri aracılığıyla modernlik, geleneksellik, taşra ve şehir tartışmaları ile birlikte “erkeklik” de merkeze konur. Bu çalışma sosyal bilimlerde ve edebiyat eleştirilerinde giderek önemli hâle gelen “eleştirel erkeklik çalışmaları” perspektifinden romanın analizini yapmaya ve salt kadın kimliği üzerinden ilerleyen dindar kadın edebiyat eleştirisine farklı bir açıdan katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada “Hegemonik erkeklik” kavramsallaştırması üzerinden romandaki farklı erkeklikler analiz edilmekte, yazarın Şahin karakteriyle muhalif bir dindar erkeklik arayışını cisimleştirdiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Kadın Edebiyatı, Dindar Kadın Edebiyatı, *Hiçbiryer* romanı, Erkeklik.

Abstract: *Hiçbiryer* is Fatma Barbarasoğlu's first novel. Before the novel was written in 2004, Barbarasoğlu appeared as a well-known name in the literary world since the 1990s, as the author of story essays and research-examination books. This study draws attention to the novel *Hiçbiryer*, as it is one of the rare and first novels of the author in the pious literature, which is enriched mostly through female short stories. However, the novel is also remarkable in that it creates the story of a male (anti) hero from his perspective and mostly from the network of men, which is not common in pious women's literature. The novel provides strong clues for about the masculinity narrative of pious female literature with its fiction that of the persons, space and the theme of silence/communication. In this novel, the men are not at secondary roles as in the short stories; especially “masculinity” are put at the center along with the

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üni., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, E-Posta: elifhank@yahoo.com.

ORCID: 0000-0001-9909-1923.

discussions of modernity, traditionality, rural and city life, in particular and through various other male identities around Şahin the anti-hero of the novel *Hiçbiryer*. This paper tries to analyze the novel by using the perspective of “critical masculinity studies”, which is gradually influential on social sciences and literary criticism. Thus, this paper aims to contribute to the pious women’s literature criticism with a different perspective. In this text, different masculinities of *Hiçbiryer* are analyzed through the conceptualization of “hegemonic masculinity” and it is claimed that the author embodies Şahin as an oppositional masculinity.

Keywords: Literature, Female Literature, Pious Female Literature, Novel of *Hiçbiryer*, Masculinity.

Summary

Hiçbiryer is Fatma Barbarosoğlu’s first novel. Before the novel was written in 2004, Barbarosoğlu appeared as a well-known name in the literary world since the 1990s, as the author of stories and research books. This study draws attention to the novel *Hiçbiryer*, as it is one of the rare and first novel of the author whose shortstories are mostly female stories. This novel is also remarkable in that it creates the story of a male (anti) hero from his perspective and mostly from the network of masculinities, which is not common in pious women’s literature. This novel provides strong clues for about the masculinity narrative of pious female literature with the persons, space and the theme of silence/communication. “Critical masculinity studies” which has become influential on gender studies is used for analysis due to the advantage of the literal fiction of *Hicbiryer*. This analysis consists of the concept of “hegemonic masculinity” as well as the concept of patriarchy. In terms of hegemonic masculinity, the masculine formation can be divided into two considering where they live: The old and grumpy father Halil Ağa, uncle Muhsin and foster child Şaban living in the village are far from today’s hegemonic masculine values such as career, ambition, urbanity, entrepreneurship and competition. However, they are not in a position of marginal masculinity. Dr. Sedat and Prof. Ersin, the men in the city/academia represent hegemonic masculinity. We can assume the Advisor Prof. İhsan a complicit masculinity. Female characters exist in the absence of themselves in the novel: Mother Gelin Abla, whom Şahin loved so much and lost when he was very young and smart fiancé Müjgan accompany Şahin in his inner worldŞahin’s feminine values such as shyness and passivity make a distance from hegemonic masculinity and make him a pro-feminist Şahin fell away from hegemonic masculinity after the deaths of biological (Halil Ağa) and spiritual father (Prof. İhsan) and returns to the city because of the invitation of Müjgan. His acceptance of her invitation also shows the possibility of a new pro-feminist masculinity that will surpass the modern hegemonic norms of masculinity: *Hicbiryer* also renews the belief of pious female literature in a new oppositional masculinity formed by urban religiosity and good moral values which are no longer seen in the countryside anymore. It should

be kept in mind that the new formation of masculinity can only be created with the alliance of pious men and pious women.

Giriş

2004 yılında yayımlanmış *Hiçbiryer*, dindar kadın edebiyatı içerisinde onlarca öykü kitabı ile yer edinmiş Fatma K. Barbarosoğlu'nun ilk romanıdır. Felsefe ve sosyoloji alanında eğitim almış olan yazar, 1995 yılından günümüze moda, tesettür ve modernlik gibi konularda sosyolojik kitaplar yazmış, ayrıca edebî hikâyeleri ile geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Fatma Barbarosoğlu'nun hikâye kişileri hikâyelerin yazıldığı yıllarda, yani daha çok 1990 sonrası Türkiye'sinde yaşamaktadır ve “hikâyelerinde en çok üzerinde durulan konulardan biri kadındır” (Yıldız, 2012:579). Gerçekten de “yazarın kitaplarındaki yetmiş hikâyenin üçte ikisinde başkışı kadındır” (Yıldız, 2012:582). Barbarosoğlu, “*Hiçbiryer* romanında ise hikâyesi olmayan hatta anlatılmayan erkekleri dikkatlere sunmaktadır” (Şimşek, 2018:185). Balcı ise *Hiçbiryer* romanını “geleneklerine büyük şehirlerde bağlı kalmaya özen gösteren bir bireyin modern hayatı yaşarken karşılaştığı zorlukların anlatıldığı” bir roman olarak görür (2010:166): “Yazar, kendi değerlerini terk ederek modernliği yaşamaya zorlanmış insanların hayatını, başka bir hayat tarzını sürdürme imkânı bulamayan insanların çıkmazlarını, çaresizliklerini anlatır” (Balcı, 2010:166).

Barbarosoğlu edebiyatı ve *Hiçbiryer* romanı üzerine yapılan çalışmalar genel olarak dindar kadınlık, taşra-modernlik arasındaki gerilimler, iletişim sorunları/sessizlik teması üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma ise, Barbarosoğlu'nun eserlerinin benzer tema ve üslup özellikleriyle içinde yer aldığı dindar kadın edebiyatının kenarında duran bir tartışma olarak ‘erkeklik’ çözümlemelerine, *Hiçbiryer* roman örneği ile odaklanacaktır. Cihan Aktaş, Fatma Barbarosoğlu, Yıldız Ramazanoğlu, Sibel Eraslan gibi dindar kadın yazarların içinde yer aldığı “dindar kadın edebiyatı”, “dindar kadın baş kişilerin çoğunlukta olduğu” (Yıldız, 2012:82) kadın hikâyeleri ile şehirdeki çoğunlukla eğitilmiş tesettürlü kadınların anlatıldığı edebî bir ortaklığa işaret eder (Köse, 2014). Bu edebî ortaklığın asıl çerçevesini ise yazarların 90’lı yıllarda tesettürleriyle eğitim ve çalışma mücadelesinin içinde biçimlenen yaşam öyküleri ve kızkardeşlik dayanışmaları oluşturur, dolayısıyla dindar kadın hikâyeleri güçlü otobiyografik etkiler taşımaktadır. Bu hikâyelerde koruyuculuk/kollayıcılık gibi iyicil buldukları ataerkil özelliklerini kaybeden, silikleşen dindar erkekliğin edebî yollarla sorgulanmasının yapıldığı da gözlenebilir (Köse, 2014; Köse Çal, 2021). Ancak *Hiçbiryer* romanı karakterlerin neredeyse sadece erkekler olduğu bir roman olarak farklı erkeklikleri; taşra, modernlik/şehir, sessizlik gibi temalar çerçevesinde kurgulayan ve ayrıntılı bir erkeklik tartışması yapabilmeye olanak tanıyan farklı bir edebî izlek sunar.

Roman, büyükşehirde “Cumhuriyet Döneminin Tenezzüh Mekânı Olarak İstasyonlar” başlığını taşıyan doktora tezini bitirmeye çabalayan Şahin’in, akademiyle/şehirle ve daha çok erkek(lik)lerle yaşadığı varoluş mücadelesine yenik düşerek köyüne dönmesiyle başlar. Şehirde Prof. İhsan, Prof. Ersin, Dr. Sedat köyde ise onu şehre “adam olması” için gönderen kimselerle konuşmayan babası Halil Ağa, bir zamanlar şehre giderek eğitim almış ancak köye dönmüş amcası Muhsin, babasının evlatlığı ve ona yardım ederek yaşayan, hiç konuşmayan ve sağır olduğu düşünülen Şaban, romanın başlıca kişileridir. Romanın neredeyse tamamı Şahin’in şehirden geri döndüğü köyünde geçer. Romanda kadın kişiler yok denecek kadar azdır, var olan kadınlar ise Şahin açısından genel olarak yokluklarıyla vardır: Romanın hemen başında laboratuvarında kaza geçirerek yüzünü kaybeden ve Şahin’i terk eden nişanlısı Asistan Müjgan, küçük yaşta kaybettiği ve bütün sevgisi ve sıcaklığı ile yokluğunda yetimliğini her daim hissettiği annesi “Gelin Abla” Şahin’in iç dünyasında varlığını sürdürür. Muhsin’in eşi ise bir ameliyat için çocuklarının yanında büyükşehirdedir, roman boyunca hiçbir diyalogda yer almaz. Şahin’in doktorasını bitiremeden başarısız olarak köye dönmesi (kısa zamanda işten de atılacaktır) babasının ondan beklentileriyle birleşip ağır bir yenilgi duygusuna ve travmaya dönüşür, Şahin ağır bir depresyona girer ve hiç konuşmaz olur. Amcası Muhsin’in şifa veren sesinin eşliğiyle devam eden roman, babasının ölümü ertesinde, Müjgan’dan aldığı davet mektubu ile Şahin’in sessizlik ve edilgenlikten çıkarak onu şehre ulaştıracak yola çıkmasıyla son bulacaktır.

Yöntem

Göç, cinsiyeti kuran inşa faaliyetiyle edebî metinlerin ilişkiselliğini ortaya koyarak herhangi bir edebî okumanın okuyucuya kendiliğinden bir “potansiyel erkeklikler” okuması sunduğuna işaret eder (2020:18). Göç’e (2020:19) göre dilin kurucusu ve metnin anlamlandırıcısı olan; erkeklerin babaları ile olan kişisel ve kolektif düzeydeki ilişkileri, iktidar çatışmaları, erkeklerin erklik hiyerarşisinde kendilerini nasıl konumlandıkları, kendilerine vaat edilen hiyerarşik konumlara nasıl eriştikleri ve buldukları konuma nasıl razı oldukları, bu rızanın nasıl üretildiği ve yaygınlaştırıldığı, erkeklerin ataerki ile kurdukları karmaşık ve çok katmanlı, çok eksenli ilişkide şiddeti nasıl içselleştirdikleri ve araçsallaştırdıkları, erkeklerin ataerkiden kaçmak için nasıl hayali erkeklik imgelerine sığındıkları, erkeklerin gerçeklik ve hayalleri arasındaki kırılma noktalarını, kriz anlarını nasıl deneyimledikleri, bu hayal dünyalarını ve sonucunda vardıkları hayal kırıklıkları ve çöküşlerin yarattığı kiriz anlarını nasıl metinselleştirdikleri tüm bu yanıtsız sorular ve bu sorulara verilen muğlak yanıtlar, edebiyatın içinde yer almaktadır.

Göç her edebî eserin bir erkeklik okumasına izin verdiğini belirtirken, *Hiçbiryer* romanının analizi için yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle toplumsal cinsiyet çalışmalarında giderek

önemli hale gelen “eleştirel erkeklik çalışmaları” perspektifinden faydalanmak çok daha mümkün olacaktır. Bu analiz *ataerki* kavramının yanısıra “hegemonik erkeklik” kavramı kullanılarak yapılacaktır.

Birinci ve İkinci Dalga feminizmin, kadınların erkekler tarafından ezilmesini anlatan bir kavram olarak ortaya attığı “ataerki”nin 1980lerden sonra eleştirilmesi ile erkeklik çalışmalarının ortaya çıkmasının eşzamanlı olduğunu belirtmek gerekir: “Bu bağlamda ataerkillikten “toplumsal cinsiyet”e geçiş, 1980’lerde feministlerin gerçekleştirdiği önemli işlerden biri olarak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kavramsallaştırılmasının yanında “hegemonik erkeklik” kavramının ortaya çıkmasını da içeriyordu” (Messerschmidt, 2019: 53). “Cinsiyet ilişkilerini tamamen erkeğin baskın olduğu bir kimliğe indirgeme anlamına geldiği ve bu sebeple ataerkinin açıklanmayan fakat sadece sahip olunan, ebedi ve evrensel bir topolojik bir yapı olarak ele alma eğilimi” feminizm tarafından 1980’lerde eleştirilmekteydi (Messerschmidt, 2019:48). Aynı zamanda erkekleri tektipleştiren bir kategori olduğu için ataerkiye eleştiri yöneltiliyordu. Erkeklerin bu feminist tartışmalara verdikleri tepkiler ise batıda “1970’lerden itibaren erkeklikçi (masculinist), erkek kurtuluşçu (men’s liberationist) ve “eleştirel erkek çalışmaları” (profeminist) olmak üzere üç koldan ilerleyen erkeklik siyasalarına yön vermişti” (Bozok, 2009: 432). Ataerki kavramı eleştirilmesine rağmen, eleştirel erkeklik çalışmaları kapsamında geliştirilen “hegemonik erkeklik” kavramının bir sistem olarak cinsiyetler arası ilişkileri açıklama kapasitesini ortaya koyabilmek için ataerki kavramı halihazırda kullanılmaktadır. Örneğin eleştirel erkek çalışmaları içerisinde yer alan Connell “hegemonik erkekliğin erkeklerin kadınlar üzerindeki evrensel tahakkümü temelinde kurulduğunu, bu bağlamda erkekler arası hiyerarşilerin patriarkal düzenin vazgeçilmez bir parçası olduğunu vurgulamıştır” (Özküraplı, 2021: 37). Hegemonik erkeklik analizlerine dayanan profeminist çizginin, erkeklikçi ya da erkek kurtuluşçu çizgiye kaymamasının ana garantilerinden biri, cinsiyet içi farklılaşmalar kadar cinsiyetler arası ilişkinin, başka bir deyişle erkeklerle kadınlar arası ilişkinin ataerki şeklinde örgütlendiği gerçeğini gözden kaçırmaması oluşturur.

“Hegemonik erkeklik” kavramı ilk olarak “toplumsal cinsiyetin tarihsel olarak değişen ve siyasi açıdan yüklü doğasına” dikkat çeken Connell’in farklı pek çok “erkeklikler”in varlığını işaret etmesi açısından önemli görünmektedir (Connell, 2015: 31). Henüz 1900’lü yıllarda Freud ve klasik psikanalizle birlikte “empirik bir bilgi biçimi olarak cinsellik” ve erkeklik kuramı oluşturulmaktaydı. Daha sonra Jung’la birlikte erkeklik edebî bir arketip olmaktan çıkmakta, onun yerine “simgesel ve toplumsal ilişkilerde yer işgal eden” simgesel bir düzene işaret etmekteydi (Connell, 2015: 7). Sosyolojik “cinsiyet rolü” tartışmalarıyla birlikte erkeklik rolleri tartışmaları 1950’li yıllarda Sosyal Bilimlerin ilgi alanına girmişti (Connell, 2015: 61). Ancak işlevselci kuram toplumsal kurumlar, cinsiyet rol modelleri ve gerçek kişilikler arasında uyum varsayarken,

1970’lerde erkeklerden/cinsiyetlerden beklenen rollerle kişiler arasında çatışma/ bastırma gibi uyumsuzluklar olabileceğini ortaya çıkaran yaklaşımlar söz konusu oldu. Kadınların cinsiyet rollerini benimsemelerinin baskıcı nitelik taşıyan özellikleri İkinci Dalga Feminizmin etkisiyle ortaya çıktıkça, “erkek rol”ünün ve erkekliğin kazanımında da benzer baskıcı performatif zorunluluklar olduğu tartışılmaya başlanacaktı. “Erkeklikler, tıpkı kadınlıklar gibi, öznenin biyolojik cinsine (eril bedene) bağlı ‘doğal’ ve ‘değişmez’ bir kategori teşkil etmiyor, her eril beden tıpatıp aynı erkek cinsiyet kimliğini” üretmiyordu (Özbay, 2013: 186). Sınıf, din, statüye bağlı farklı erkeklikler arasında mücadele ve rekabet olduğu kadar ataerkil iktidarı sürdürmeyi sağlayacak “ittifak, tahakküm ve itaatkarlıklar” da bulunacaktır (Connell, 2015). Diğer yandan Connell’in cinsiyet rolü ve sosyalizasyona yönelik bir diğer eleştirisi, “rol kuramının toplumsal eşitsizlikleri ve iktidar ilişkilerini önemsizleştirerek tepkisel kalmasına ve cinsiyeti homojen kategorilere indirgeyerek dikotomik bir şekilde ele almasına ilişkindir” (Özküraplı, 2021:378). Sonuç olarak “erkeklikler toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapılandırıldığı toplumsal tertibatlardır. Doğaları itibariyle tarihseldir” (Connell, 2015: 96). Bu noktada “hegemonik erkeklik” kavramını açıklamamız daha kolaylaşır: “Belirli bir toplumsal cinsiyet ilişkileri kalıbı dahilinde egemen olan konumu işgal eden erkekliktir”; “ataerkinin meşruluğu sorununa halihazırda verilmiş, kabul gören yanıtı somutlaştıran toplumsal cinsiyet pratiği tertibatıdır” (Connell, 2015: 150). Diğer yandan “hegemonik erkeklik, erkekliğin belirli bir deneyimlenme biçiminin kadınlar ve diğer erkeklerin rızasını alarak onlar üzerinde iktidar kurmasını sağlayan bir ideal tip” olduğundan "hegemonik erkekliğe daha fazla yaklaşan erkekler ataerkil iktidardan daha fazla pay alırlar" (Bozok, 2009:438). Böylelikle hegemonik erkeklik modelinin ve değerlerinin “erkeklerin baskın ve kadınların madun konumda kalmalarını teminat altına”a alması, başka bir deyişle ataerkiyi garantilemesi beklenir (Connell, 2015: 150). Dolayısıyla “erkekler arasındaki hiyerarşinin sebebi, kadınların tabiiyetindeki kabul edilmiş güncel stratejilerdeki başarıları ya da başarısızlıklarıyla ilişkili” olmaktadır (Özküraplı, 2021: 378).

Gramsciye “bir grubun toplumda yönetici konum üzerinde hak iddia etmesini sağlayan kültürel dinamik” olarak hegemonya tanımından yola çıkılırsa, “ancak kültürel iktidar ile kurumsal iktidar arasında bir mütakabiliyet varsa” hegemonyanın tesisi mümkün olabilmektedir (Connell, 2015: 151). Bu durumda toplumda örneğin büyük servetleri elinde bulunduran yönetici erkekler hegemonik erkeklik kalıbından uzak olabileceği gibi şiddet, heteroseksüellik gibi egemen kültürel erkeklik değerlerini taşıyan; ancak sınıf, statü, din gibi kategorilerde avantajlı olmayan erkekler hegemonik erkekliğin bir parçası olamayabilirler. *Hiçbiryer* bu minvalde kültürel ve kurumsal iktidar matrisinde bulunan farklı erkeklikleri izleyebileceğimiz bir roman kurgusu sunmaktadır.

Hegemonik erkeklik analizinin mühim noktası ise erkeklik analizinde soyutlanmış birey inşasından çok, “bir grubun ortak çalışması” olarak erkeklik ilişkilendirmelerinin sonuçlarına yönelik gösterdiği dikkat olmaktadır. *Eleştirel erkeklik çalışmaları* içerisinde yer alan bir başka isim olan Kimmel’e göre de erkeklik, diğer erkeklerin onayını almak için gösterilir, başka bir deyişle erkeklerin ihtiyaç duyduğu şey diğer erkeklerin onayı olmaktadır (1997: 14). Connell bu durumu “erkekliğin asıl taşıyıcısı gruptur” olarak tarif eder (2015: 196). Hegemonya, madunlaştırma, suç ortaklığı ve marjinalleştirmeye dayanan erkekler arası ilişkiler bu noktada dört tip erkeklik grubu yaratmaktadır (Connell, 2015: 149): Madunlaştırmaya en önemli örnek eşcinselliştir. “Suç ortaklığı” ise normatif erkeklik tanımını karşılayamayan ancak “ataerki ile mücadele etmenin yarattığı gerginlik ve risklerden uzak tutarak ataerki kazançtan pay sahibi olacak şekilde inşa edilmiş” erkekliktir (Connell, 2015: 154). Suç ortağı erkekliklerin özelliği ise “hegemonik erkeklikler gibi elini kirletmeden “ataerki paydan” yararlanmalarıdır”; Connell’a göre, erkeklerin büyük çoğunluğu bu kategoriye girmektedir (Bozok, 2009: 439). Marjinalleştirme ise toplumsal cinsiyetin sınıf ve ırk gibi diğer yapılarla etkileşimi sonucu erkeklikler arasında daha fazla ilişkiyi mümkün kılmasıyla oluşur (Connell, 2015:154). İnşa edilen erkekliklerin çoğu yukarıda belirtilen gruplara girmesine rağmen marjinalleştirilmiş bir grup olan muhalif erkeklik ise hegemonik erkekliğe ait izlekleri ödünç almasına rağmen bunları yoksul bir çevrede yeniden işler: Muhalif erkeklik basitçe kalıplaşmış bir erkek rolünün yerine getirilmesi değil, “kadınlara karşı duyulan saygı ve ilgiyle, cinsiyetler konusundaki eşitlikçi görüşlerle, çocuklara duyulan yakınlıkla uyumlu” bir erkekliktir (Connell, 2015: 202).

Böylelikle bir din, mezhep, ırk ve sınıfta tektipleşebilecek tek tür erkeklik olduğunu söylemek oldukça zor görünür. Bu noktada “dindar erkeklik” ya da yabancı literatürdeki sosyal bilimler çalışmalarında sıklıkla karşılaştığımız “müslüman erkeklik”in tek tip bir kimlikten ziyade, farklı mezhep, ırk, sınıf ve oluşmasında siyasal birlik biçimlerinin etkili olduğu coğrafyaların çeşitlendirdiği, rekabet kadar ittifak ilişkilendirmelerinin ürettiği bir çeşitlilik içinde görülmesi gerekir. Örneğin Sabancı Türkiye’de yaptığı araştırmada İslamcı bir çevre içinde bulunmuş ve kendisini Müslüman olarak tanımlayan erkeklerin çeşitli ortamlarda farklı hatta zıt denilebilecek davranışlarda bulunduğunu işaret eder (2018: 58). “İslami sosyal çevrede yetişmiş olup hafızlık eğitimi alan, ilahiyat mezunu ya da İslami hassasiyetlere sahip aileye mensup kişiler” olarak tanımladığı erkeklere yönelttiği sorulara farklı yanıtlar almıştır: “Hegemonik erkekliğin adı verilmeden bu erkekliğe sahip kişilerin yaşam standartları hakkında bilgilendirilen katılımcılara bu erkekliğin kendilerine cazip gelen taraflarının olup olmadığı” sorulduğunda on katılımcıdan üçü para, başarı ve güzel kadınlara erişimi olumlayan benzer cevaplar verir (Sabancı, 2018: 57). Ancak iki katılımcı dindar değerlerinden vazgeçmeyeceğini söyler, bu durum *farklı* müslüman

erkekliklerle karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Sabancı'nın yaptığı araştırma başka bir önemli gerçeği de ortaya koymaktadır: "İkinci grubun verdiği bilgiler ışığında farklı bir değişimin ve dönüşümün varlığını yani *taktiksel/takliti* ortaya koymuştur": Çalıştıkları kurumda var olan siyasal iktidarın oluşturduğu erkeklik biçimini taklit eden bu grup, sahip oldukları konumu korumak amacıyla taktiksel davranarak geçici olarak benzeşme/benzeme davranışı sergilemektedirler. "Görüldüğü üzere Türkiye'de hegemonik olana doğru değişimin varlığı söz konusuysen, lokal siyasal hegemonyaya doğru taktiksel bir değişim de bulunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra değişim ve dönüşüm içerisinde bulunmayan bir grup da varlığını göstermiştir" (Sabancı, 2018: 61). Günümüzde hegemonik erkeklik değerlerinin kentli ve kapitalist değerlerle örüldüğü tahmin edilebilir: "Bugün idealize edilen, arzu edilen erkeklik neoliberal değerleri, esnek bir örgüt yapısının içinde hızlı ve stratejik terfiyi, en uç noktasında bir bireyciliği, gerektiğinde kurallarla oynayabilmeyi ve müzakere edebilmeyi, para odaklı düşünce ve duygusal yapıyı talep ederken, bu beklentilerin hiçbirine cevap veremeyen ve katı bir disiplin ve hiyerarşi sisteminin galebe çaldığı bir kurumun hegemonik erkeklik üretmesi ya da bu erkeklik kalıbına etki etmesi de beklenemez" (Özbay, 2013: 190).

Sonuç olarak hegemonik erkeklik ve bu erkeklik biçimine mesafeleri ile belirlenen diğer erkeklik grupları eleştirel erkeklik analizinin odağında bulunmaktadır. *Hiçbiryer* romanının baş kişinin varoluş bunalımı içinde bir erkek olması ve romanın salt erkek(lik)lerle yaratılmış kurgusal yapısı yöntemsel ilgimizi erkekliğin erkeklerle yaşadığı ilişki içerisinde ataerkil inşasına dikkat kesilen eleştirel erkek çalışmalarına yöneltmeye olanak tanır. Bu açıdan ilerleyen bölümlerde roman analiz edilirken Connell'in ifade ettiği farklı erkeklik gruplarından faydalanılacak; ayrıca Şahin'in pozisyonunda sadece hegemonik erkekliğin dışına atılan bir marjinalleşme değil aynı zamanda muhalif erkeklik oluşumunun nüveleri de bulunduğu eleştirel erkeklik çalışmaları yardımıyla keşfedilebilecektir. *Hiçbiryer* romanı üzerine erkeklik odağa alınarak yapılan bu çalışmanın diğer analizlerden asıl farklılığı ise dindar edebiyatın sadece dindar kadınlık değil erkeklik üzerine de çok şey söylediğini ortaya koyma çabasıdır.

***Hiçbiryer*'de Erkeklikler**

Hiçbiryer'in baş kahramanı yazarın kapsayıcı bir sosyolojik ve psikolojik betimleme ile ortaya koyduğu Şahin'dir. Şahin küçük yaşta köyden ayrılır, yatılı okul yıllarından beri eğitim için şehirdedir ve kendisini *hiçbiryerde* hissedecek kadar hegemonik erkekliği besleyen duygu ve ilgilerden uzaktır. Diğer yandan köyden/geleneksel ataerkil değerlerin hakimiyetinden büyükşehirde eğitim alabilecek kadar akıllı olması nedeniyle uzaklaşabilen ve neoliberal bir yükselme potansiyeli taşıyan Şahin'in, nişanlısı ve diğer erkekler ile yaşadığı bocalama Şahin'i

“kırılğan erkeklik” tanımına dahil edebilir (Özyeğin, 2011: 161). Özyeğin romans ilişkilerini “arzu edilebilir” bir benlik yaratma yolunda özdüşünümSELLİĞİ artan kentli orta sınıf erkekliğin neoliberal inşasında odak noktasına yerleştirirken kırılğan erkeklik, “kayıtsızlık, kendini soyutlama, suskunluk ve aldatıcı görünüm gibi ‘bağlantı kurmama’ stratejileri yoluyla” ile de benliği ve maço erkeklik arasında var olan gerilim ve rekabet halindeki söylemlerden kaçmaya çalışabilmektedir (Özyeğin, 2011: 173).

Köyden şehre eğitim için gönderilen bir çocuk olarak Şahin şehirli arkadaşlarıyla bulunduğu okulda kendini her daim yalnız, köksüz ve anne özlemi içerisinde bulur. Diğer yandan bu yalnızlığını derinleştirecek biçimde yatılı okul arkadaşlarının eril ittifaklarından da uzaktır: Yatılı okulda arkadaşları “fazla düzgünsün adamım” derler (Barbarosoğlu, 2016: 189). Üniversitede ise yüksek lisanstaki arkadaşları “Markasını ne bilsin! Şahin arabaların markalarını bilmez ki! Mercedes ile Şahin’i ayırt edemiyor” diye gülerler (Barbarosoğlu, 2016: 9). Şahin, oldukça kararsız ve edilgendir: “Birileri bir şeyler demeliydi. Eline liste vermeliydiler. Yapılacakların ve yapılmayacakların listesini. Sadece eline verilen listeleri eksiksiz yerine getiriyordu Şahin!.. Babası onu herkesten iyi tanımıştı. Daha küçük bir çocukken kararsız Şahin’i görmüştü demek ki!” (Barbarosoğlu, 2016) Şehirde baba yerine koyduğu tez danışmanı İhsan hocası “kızların yüzü bile kızarmazken Şahin hemen utanır” der demez (Barbarosoğlu, 2016: 20) Şahin’in daha da artan utangaçlığı onu hegemonik erkeklikten uzaklaştırarak “dişil”leştirdiği arafa bir kez daha dahil eder: Nitekim “kamunun toplumsal cinsiyete yüklediği anlamlar, bedensel etkinlikle ve ilişkinin barındırdığı duygularla anında” kaynaşır (Connell, 2015: 28), utanmak günümüzün ataerkil değer sisteminde dişil bir bedensel işaret olarak görülür. Bütün bunların üstüne baba yerine koyduğu danışmanı İhsan Hoca’nın ölümü; Müjgan’ın da geçirdiği bir kaza sonucu yüzünü kaybetmesi ve kendisini terk etmesi ile Şahin tezini bitirmeden taşraya, köyüne dönecektir. Özyeğin’in belirttiği gibi (2011: 162) “kırılğan erkeklik deneyimini yaşayan kişiler için romantik ilişki alanı kendini keşfetmek ve yeni bir kimlik inşa etmek adına önemli bir bağlam ve kaynak oluşturmaktayken”, nişanlı Müjgan’ın trajik bir olay neticesinde Şahin’den ayrılması, Şahin’in yaşadığı benlik bunalımı için milat niteliğinde olacaktır. Nihayete erdirilemeyen doktora tezi de başarısızlık ve işten atılmayla yani işsizlikle sonuçlanır. Şahin’i akademide başarı ve rekabet peşinde koşan akılcı erkekliğin dışında tutan bu değerler belli ki Şahin’i giderek sadece şehrin ve modernliğin değil, aynı zamanda hegemonik erkekliğin de dışına atacaktır.

Romanda hegemonik erkekliğin temsilcileri iş bitirici görünümüyle Dr. Sedat ve birlikte çalıştığı Prof. Ersin’dir: “Dekan seçilemeyince bütün hazırlıklarını milletvekilliğine kaydırın” Prof. Ersin, “ayıya dayı demenin on altın kuralını öğretir” ve Şahin’e öğütler verir: “Hiç beğenmiyorum gidişatını. Biz sizin yaşınızdayken ooo hocanın çantasını taşırdık sürekli...

Kimseyi ürkütmeyeceksin. Doçentlik imtihanına gir. Profesörlük zaman meselesi, öyle de geçer zaman, ama çık kütüphanenin tozlu salonlarından. Sosyal ol biraz” (Barbarosoğlu, 2016:61). Şahin tezinin giriş bölümünü okutmak için bekler odasında: “Saatlerce giren çıkan. Baklava şöbiyet getiren. Canlı telefon bağlantıları” (Barbarosoğlu, 2016: 62). Akademiyi salt kişisel başarısı için bir tür kariyer mekânı olarak gören Prof. Ersin, Şahin’i görmekten sıkılır, onu sürekli başından savar. En sonunda Şahin’in tezini okuması için benzer iş bitirici özelliklere sahip Dr. Sedat’a veren Prof. Ersin’in bu davranışı, Şahin’in üniversiteyi terk edip köye dönme kararı almasına yol açacaktır. Kendisiyle birlikte köye götürdüğü duygu öfke olduğu kadar ölen İhsan Hocasına ve rehberliğine duyduğu özlem, keder ve en çok da yenikliğin yarattığı sessizleştirici bir depresyon hâlidir.

Bireycilik, kişisel faydacılık, fırsatçılık, gösterişçilik, zenginlik ve statü gibi neoliberal kapitalist değerlerin hegemonik olmasıyla *hegemonik erkeklik* de taşranın “ağa”lıkla karşılık bulan geleneksel değerleri aleyhine değişmektedir. Bir zamanlar almaktan çok veren el olan ve Şahin’in babasıyla ifade bulan “ağalık” değerini yitirmiştir. Bu değer yitimi, babası Halil Ağa’nın küçük bir çocuk olan Şahin’i, asla geri dönmemesi öğüdüyle bizzat kendi eliyle şehir otobüsüne okusun diye bindirirken ona yüklediği başarı yüküyle zimmetlenir. Şahin yatılı okuldayken Halil Ağa ona köyden hiçbir haber vermez, bu durum Şahin’i tümüyle köksüzleştirir. Halil Ağa istediği hâlde şehre gidememiş, fırsatları değerlendirememiş, değişmemiş, olduğu gibi kalmayı yeğlemiş ve kaybetmiştir. Eşi Gelin Abla’nın yani Şahin’in annesinin ölümüyle de evlatlığı Şaban ile hayat süren huysuz, kimseyle gerekmedikçe konuşmayan bir *ihityara* dönüşmüştür. Bu başarılı olma yükünü ataerkil bir miras olarak görmek gerekir: Babanın hayallerinin, arzularının oğula bırakılması ve şehrin, başarının, zenginliğin bir nevi “fethi” için oğlun şehre gönderilmesi. Şahin’in taşraya, köye dönüşünün babası ve babasının bakışını tümüyle içselleştirmiş Şahin için bir depresyon ve travmaya yol açacak bir yenilgi olarak görülmesinin altında bu ataerkil mirasın/fethin başarısızlığı yer alır.

Romanda köye dönen Şahin ile iletişim kurabilen tek kişi aslında kendisinin en çok benzediği amcası Muhsin olacaktır. Şahin’i tümüyle sessizleştirecek travma ve depresyonu sonrası doktor onu iletişimi olmayan babası yerine sesin şifa olduğunu anlatan bir şekilde “konuş onunla” dediği Muhsin Amca’ya emanet eder. Roman ilerledikçe Muhsin’in de benzer şekilde şehre küçük yaşta okumaya gittiği, şehirde ağırlıkla dini bilgi aldığı ancak içinde bir şekilde bir şeyler ukde kalarak köye döndüğü anlaşılır. Ancak Muhsin’in Şahin’den farkı köyün bilgisine vakıf olması ve geri döndüğünde bu bilgiyle bir hayat kurabilmesidir. Evlenmiştir, çocukları vardır, hayvanların ve bitkinin diline vakıftır, köyün bütün tarihini karış karış sülale sülale bilir, bu haliyle hem kentlidir hem de taşralıdır. Uzun yıllar yatılı okuması kadar babası Halil Ağa’nın özleyip geri

dönmesin diye kendisine köyden tek bir haber vermemesi, hatta annesinin cenazesini bile ona duyurmaması Şahin’i köyüne tümüyle yabancı kılmıştır: Şahin ne kentli ne taşralı olabilmiştir, *hiçbiryerlidir*. Bu hâliyle Muhsin kendisi ve çevresi ile kurduğu ilişkinin üreticiliği ile olumlu bir erkeklik figürü olarak yer alır, ancak hegemonik erkekliğin egemen değerlerinin yarattığı tahribattan görece uzak olan taşrada yaşaması nedeniyle Şahin’e yol göstericiliği kısmıdır. Romanda köydeki erkeklerin hırslı, ikiyüzlü, rekabetçi ve saldırgan yapısı ortaya konulur, ancak geleneksel ekonomik yapı Muhsin’in daha çok toprakla, hayvanlarla, evle ilişkisinde kendini var etmesine de imkân tanımaktadır. Oysa şehirde hegemonik erkekliğin ekonomik, psikolojik ve bedenselleşen saldırgan yapısından kaçarak hayatta kalmak Şahin’in kaçışı ile de tescillendiği gibi pek mümkün görünmez.

Barbarasoğlu’nun gerçekçi bir şekilde anlattığı köy sosyolojisi muhafazakâr nostaljiden uzaktır ve Cumhuriyet modernizmi de bu sosyolojide bir suretini gösterir. Örneğin köylü derin bilgisine ve bilgeliğine rağmen Muhsin’e küçümseyici bir şekilde dillerinin ucuyla “hafız” derken (çünkü Muhsin eğitimi tamamlamadan ve makam sahibi olmadan köye dönmüştür), festivalde karşılaştıkları askeri komutana saygı gösterilir; asker de otoriter duruşuyla bu korku dolu saygıyı besler. Bu karakterlenme biçiminin Türkiye’deki hegemonik erkeklik formasyonu ile yakın ilişkisi vardır: “1990’ların sonunda ya da 2000’li yılların başında Türkiye’de cinsiyet ilişkileri ya da çok nadiren erkekliklerden bahsedildiğinde Türk ordusunun Türkiye’deki erkeklikleri şekillendirmede belki tek değil ama en etkili kurum olduğu vurgulanmadan geçilmezdi” (Özbay, 2013: 189). Festivalde yer alan “elini kolunu nereye koyacağını bilmeyen genç kaymakam” yazarın gözünde belli ki makbul bir eril otorite olmaktan uzaktır. Konuşmayan ve sağır olduğu düşünülen evlatlık Şaban ise bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Sessizlik, Dil Ve Erkeklik

Hiçbiryer romanında mekân (taşra, şehir, araf ve hiçbiryer) ve benlik (farklı erkeklikler) ilişkilenebilir. Bir başka yol gösterici izlek, yazarın güçlü bir sosyolojik ve psikolojik işaret olarak derinlemesine yorumladığı sessizlik/konuşma ikiliğidir. Şahin’in kendisini hiçbiryerde hissetmesiyle, yani ne şehirli ne taşralı olabilmesiyle karşılık bulan dil tutulması diyebileceğimiz sessizliği roman ilerledikçe travmatik bir boyut taşır: Bayılma, depresyon ve uzun uykular. Babası Halil Ağa ise nerdeyse hiç konuşmayan, huysuzluğu ile bilinen ve kendini sadece öksürüklerle ifade eden ihtiyar biridir. Oğlu Şahin’le yaşıt kendisiyle yaşayan evlatlığı Şaban köyde sağır olarak bilinmekte, o da hiç konuşmamaktadır. Şaban ancak Halil Ağa’nın ölümüyle konuşur: Halil Ağa’nın cenazesinde sorulan soruya köylülerin şaşkın bakışları arasında “iyi bilirdik” der ve Halil Ağa’nın arkasından sesli bir şekilde Yasin suresini okur. Ancak cenaze sonrasında Şaban yine hiç

konuşmayacaktır. Şaban'ın sağır olduğunun düşünülmesine neden olacak sessizliği ve Halil Ağa'nın ölümü sonrası yaşananlar Şaban'ın aslında Halil Ağa'ya karşı stratejik bir *suskunluk* içinde olduğu sonucuna varmamıza neden olur. Dil ve sessizlik arasındaki hâkim gidiş gelişler onun evliya özellikleriyle anılmasına neden olur, ancak sonrasında Şaban kimseye haber vermeden köyü terk eder. Onun evlatlık hâli de bir hiçbiryerdeliktir; ancak Şahin'in 'yer'liliğini altüst eden şehir deneyimi Şahin'i aynı zamanda zihinsel ve duygusal olarak *hiçbiryerdeliğe* götürürken, Şaban'ınki onu edilgenleştirmeyen salt mekânsal bir *hiçbiryerdeliktir*. Romanın adının *Hiçbiryer* olması ilk bakışta başkahraman Şahin'in mekân ve zihin yurtsuzluğunu işaret ederken, aslında Barbarosoğlu otantik varoluşunu yitirmiş ve “şehre benzeyen” köy hâlini de bir *hiçbiryerdelik* olarak okuyarak Türkiye'nin güncel sosyolojisini başarılı bir şekilde ortaya koyar. İslami bilinç ve dindar kadın edebiyatında etkili olan *yersizyurtsuzluk* duygusu; bir yandan müslümanın bu dünyadaki bitmeyen varoluş mücadelesini diğer yandan bu dünyanın geçiciliğini işaret eden ve ancak imana dayanan derin bir ruhsallık ve bedensellik tertibatıyla aşılabileceğine inanılan derin bir çelişki üzerinde yükselir. Necip Fazıl'ın “Öz yurdunda gariptin öz vatanında parya” dizesi Türkiye İslamcılığının ajitatif bir jargonu hâline gelirken, tesettür, dindar kadının yersiz yurtsuzluğa karşı ileri sürdüğü benlik tertibatlarından en önemlisi olmuştur (Köse, 2014). Yersizyurtsuzluğu andıran *Hiçbiryer*, roman boyunca sadece “araf”ı işaret eden bir mekansızlığın değil, benzer felsefi ve sosyolojik bir çözümlemenin ve dindar benlik arayışının ifadesi hâline de gelecektir.

“Ataerkil, heteroseksist kapitalist düzende kadınların çoğunluğunun sessizleştirilmesinin yanı sıra erkeklerin çoğunluğunun sessizleştirilmediği, sadece bazı durumlarda sessiz kalmayı tercih ettikleri ve susmayı bir araç olarak kullandıkları” tespiti yapan ve “dişil sessizlik karşısında eril suskunluk”u koyan Barutçu'dan (2015: 135) yola çıkarak Halil Ağa'nın suskunluğu anlaşılabılır. “Erkeklerin kadınlara atfedilen bir alan olan ev içinde kendilerini konumlandırabilmek ve kamusal alandaki üstünlüklerini sürdürebilmek için suskun kalmayı bazen bir araç olarak kullandıklarından” yola çıkarak; “bu bağlamda suskunluğun sessizlikten farklı olarak bilinçli yapılan eril bir davranış olduğu, taktikten farklı olarak ise güçlü olanın uyguladığı bir strateji olduğu savunulmuştur” (Barutçu, 2015: 131). Sadece erkeklere ait olan kamusal alanda söz söyleme muktedirliğini yitiren ve kadınsız /çocuksuz hâliyle (Şahin'in annesi yıllar önce ölmüştür, evde sadece Şaban vardır) özel alanda ataerkil mirasını- muktedirliğini de kaybetmiş Halil Ağa öksürüklerle romanda yer bulur.

Kimmel'e (1997) göre erkeklik; kadınların zaten düşük statüde bulunduğu kabulüne dayanan ataerki içerisinde, erkek sosyalliği içerisinde diğer erkeklere karşı sergilenen bir çabaya ve bu durumda da homososyal bir kabule dayanır. Bu homososyalliğin ürettiği homofobinin

ayrıntılına inen Kimmel, homofobinin aslında geylerden ya da gey sayılmaktan duyulan irrasyonel korkunun çok ötesinde başka korkuları ifade ettiğini, bu korkuların ortaya çıkmaması için erkeklerin sessizliği bir strateji olarak benimsediğini işaret eder: Kimmel'e göre asıl korku başka erkeklerin gözünde erkek maskesinin inmesiyle hadım edilme korkusudur! (1997: 214). Erkekliğin diğer erkeklere karşı gösterilen bir performansın ürünü olması, beraberinde erkekler arası ilişkinin hegemonik erkeklikten tasfiye edilmiş dezavantajlı erkeklikler yaratacak bir rekabeti barındırması, Kimmel'e göre erkeklerin bir aradalığına rağmen birbirlerinden duyduğu korkuyu yaratan asıl dinamiktir. Erkekliğin birbiriyle bitmeyen rekabet ve mücadelesinde sessizliğin kendisi de bir tehdit olarak kullanılır: “Şaban, Şahin'e hoşgeldin bile demez. Kırlarda koyun güderken iki çift kelamı esirger. Hiç konuşmamak bir tehdit unsurudur. Şaban sessizliği ile varlığını Şahin'e karşı tehdide dönüştürür” (Evat, 2018: 25).

Şahin'in sessizliği yazarın dünya görüşünü de biçimlendiren muhafazakarlık ideolojisi tarafından *fazla* modern ve Batılı özelliklerle simgeleştirilen şehre, çocuk yaşta ve onu bir 'yer'li yapan bütün yakınlıklarını bırakarak gelmesinin sonucu olarak anlamlandırılır. Muhafazakarlık ideolojisinde yıkıcı ve bozucu özellikleri olan şehrin karşısında yer alan taşra, yerli ve tarih dışı bir varoluşun nostaljik tınlarını taşır. Ancak yine burada bir parantez açarak dindar kadın edebiyatının ve Barbarosoğlu'nun, geleneğe atfettiği muhafazakâr nostaljiye rağmen reel politikte İslamcılık etkisiyle, taşranın artık modernize olduğu ya da kendi değerlerinden uzak bozulmuş hâlinin yerli olmaktan çıktığını gösteren tespitlerini de önemsemek gerekiyor. Balcı romanda taşranın ve şehrin birbirine benzeyen lümpenleşmesine dikkat çeker: “Eskinin “kurdunan kuşunan, eşinen dostunan” yaşanan hayatı artık “Hiçbiryer”dedir. Plastik sandalyelere oturan ve teflon tavalarda pişen yemekleri yiyen insanlar şehirde veya köyde yaşamış artık pek farketmemektedir” (Barbarosoğlu'ndan aktaran, Balcı, 2010: 168). Gerçekten de Barbarosoğlu'nun sosyolog kimliğinden kaynaklı taşraya dair etkileyici gözlemlerinin romanda taşranın /köylünün sadece kendi küçük dünyasının esiri olan davranışlarla hayat bulduğunu göstermesi önemlidir. Bu açıdan taşra, dindar kadın edebiyatında artık şehrin bir alternatifi olmaktan uzaktır.

Şahin'in sessizliği ile onun bimekan/araf hâllerine geri dönülecek olursa, Jale Parla'nın Tanzimat edebiyatında Osmanlı toplumunun baba otoritesinden (güçsüz ataerkil padişah) uzak bir şekilde *aşırı* modernlikle karşılaşma endişesinin karşılık bulunduğu Tanzimat dönemi edebî metin incelemeleri hatıra getirilebilir. Recaizade M. Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey'in, Mösyö Piyer tarafından maruz bırakılan plansız programsız, salt alacağı parayı gözleyen ve sorumlu bir rehber yani babadan yoksun eğitimi Bihruz Bey'i “anadilinde sözcük kullanmayı bilmeyen” güçsüz ve gülünç, tümüyle kendine yabancılaşmış birine dönüştürmüştür (Parla, 2004: 34). Bir 'yer'li olamama, aslında babadan devredilmiş bir kültürel mirasın içinde olamama velhasıl

hiçbir yerdelik dilsizliğin, konuşamamanın başlıca sorumlusudur. Muhafazakâr bakışa uygun olarak geleneksel dünyada, tabiatı ise her şey yerli yerindeliği ve uyumluluğu ile *sanki* konuşmaktadır (Barbarosoğlu, 2016: 102):

Bozkırdaki bitkiler ve hayvanlar kendi dillerince konuşmaktadır: “Bozkırın ortasındaydılar. Şaban, koyunlar, karakaçan ve Karabaş’tan başka kimse yoktu. Onların birbiri içine geçmiş kimliği, mekânı insanlaştırıyordu sanki... Kâinattaki her şey konuşur Şahin’im -der annesi-. Soğan, sen zannedersin ki sadece bir soğandır. Bak şimdi bu soğan nasıl bebek gibi ağlayacak.

Kadınlar sözden uzak tutulsalar -köydeki festivalde bütün börekleri, ayranları yapan kadınlar protokolden uzak durmaları konusunda uyarılırlar ve arkada bir yerde toplaşılır- ve Barutçu’nun belirttiği “dişil sessizliğe” mahkûm edilseler de geleneksel ekonomi içinde tabiatın sesini duyabilen, iç sözleri kuvvetli hâlleri Barbarosoğlu’nun kadınlarını kudretli yapar. Şahin’in annesi Gelin Abla, soğanın, bitkinin, doğanın her türlü duyulmayan sesini duyar. Ayrıca geleneksel toplumda bedenler, mekânlarla birlikte dile gerek olmadan da tek tiplikten uzak şekilde konuşabilme kapasitesine sahiptir. Gelin Abla’nın odası onun geleneksel ve dini bütün kimliğini yansıtan bir mekân olarak bize Gelin Abla’yı *anlatır*. Gelin Abla’nın odası gibi eşyaları da onun iç dünyasını yansıtacak şekilde kullanılır. Bu çerçevede Gelin Abla’nın sandığı, güğümü, Ayete’l-Kürsi yazılı tası, dantelli gelinliği, siyah önceği ve karakterinin ayrılmaz parçası olan yazması onun adına konuşan eşyalardır. “Yalnız Kandilli ya da Tokat yazması bağlardı Gelin Abla. Onların üzerine uçları beline degen beyaz bir namaz örtüsü örtünürdü. Yazmanın altından görünen örgülerini ancak bu koca namaz örtüsü saklardı. Namaz örtüsünün tepeye gelen kısmını taç gibi işlerdi daima” (Barbarosoğlu, 2016: 245).

Geleneksel yaşamda bir araya gelmeler toplumsal cinsiyetli bir üretim ve yaşam ekonomisine uygun olarak homo-sosyaldir ve kadınların dilleri kamusal alanda erilin söz söylediği yere kapalıdır. Ancak kadınlar doğanın ve geleneksel ekonominin içinde kendi meşreplerince konuşmayı bilirler, bunun araçlarını yaratmışlardır. Diğer yandan erkeklerin varoluşu için kamusal beyan ve söze ihtiyacın daha fazla olması bu romanda bir tür erkeklik paradoksu olarak okunmalıdır. Şahin gerçekten kendini çok iyi dinleyecek birini bulursa aslında kendini bulacaktır. Zira Şahin romanda şöyle der: “Bulamadım. Ne dinleyeceğim birini, ne de beni dinleyecek birini” (Barbarosoğlu, 2010: 5). Konuşabilmek ve ancak, yerinde ve yeterince konuşarak sözün “sahibi” olabilmek erkekleri muktedir kılarken, sessizlik onları hegemonik erkeklikten uzaklaştırmakta, kararsız ve edilgen kılmaktadır. Dil ve sessizlik bu bağlamda erkekliğin güç sınavlarından, erkeklik paradokslarından biri olarak görülebilir.

Baba Arayışı ve Oğullar

Kitabın erkeklikler ile ilgili bir diğer eksenini de eksik/yok babalar, yok/oğullar ve yerlerine konulan evlatlıklardır. Halil Ağa oğlunu şehre okuması için gönderip ev işlerine koşacak Şaban'ı evlat edinir. Şahin ise zaten annesini çocuk yaşta yitirmesinin verdiği acıya bir de *olamayan* babanın yetimliğini katarak yaşamaya çalışır. Küçük yaştan itibaren yatılı okullarda kalmış Şahin, onunla yakın, öğretici bir ilişki kurmayan babası nedeniyle hep eksiktir. Bu açıdan Şahin ile Namık Kemal'in *İntibah* eserindeki Ali Bey'in benzerliği dikkat çekicidir. Ali Bey'in edilgenliğinden yola çıkarak babasızlığın büyüme sürecinde özgürleştirici değil yoksullaştırıcı bir etken olduğundan söz eden Parla şöyle der (2004: 91): “Tanzimat yazarlarına göre egemen normlar ve üst-beni simgeleyen babanın yokluğunda iradenin de yok olması doğaldır, çünkü onların tanımında irade bireysel değil kolektiftir, yani gücünü bireyin kararlılığından değil camiacı normların doğru ve yanlışlarından alır”. Gürbilek ise Tanzimat'ta başlayan ve modern Oğuz Atay eserlerinde de devamını gördüğü ‘yetim’lik duygusu için şu tespiti yapar: Edebi “kahramanlar çocukluğunu yaşamadan büyümek zorunda kalmış, bu yüzden çocuk kalmışlardır. Vaktinden önce büyümüşler, bu yüzden evde kalmışlardır. Hayatın acemisidirler; hayat bilgisinden, “hayat paso”sundan yoksundurlar” (2012: 53). İradenin ve benliğin kolektif belirlenimine vurgu, muhafazakâr ideolojinin de ana eksenlerinden biridir. Bir oğul için bu kolektif iradenin aynı zamanda ataerkil miras olduğunu da söyleyebiliriz. Bu iradenin bir paydaşı olamamak Şahin'i erginliğe asla ulaşamayan bir çocuk kılacaktır (Barbarosoğlu, 2016,35):

Günlük hayatın dili hep tuhaftı Şahin için. ...[H]ayatın içinde hep bir bayram çocuğu olarak kalakalmıştı. Anasız babasız bir bayram çocuğu. Temiz ve uzak... hayatın dilini anlamak için kitaplara dönecek. Dönecek kitap kaldı mı? Kitapların dilini bilen İhsan Hoca'ydı. Hayatın dilini bilen Müjgan. Şimdi Şahin öksüz ve yetim.

Hiçbiryerde baba Halil Ağa'nın Şahin'i var eden bütün otantik bağlarını kesme stratejileriyle cisimleşen (köye gelmesin diye annesinin cenazesine bile oğlunu çağırılmaz, düzenli yazdığı mektuplarda köyden ve yakınlarından tek bir haber vermez) “şehir ülkü”sü, Tanzimat'ın *fazla* batılılaşmış babalarını da andırır. Tanzimat döneminin edebî babaları güçsüzleşen ve yol gösterici olmaktan çıkan padişahın iktidarsızlığını anımsatmaktadır, bu babalar rehberliklerini sakınarak aile fertlerini hatalara sevk edecek aşırı bir bireysellik sürecine terk ederler. Diğer yandan bu babaların rehberlik yoksunluğu geleneksel ataerkinin köklerini tahrip eden modernliğin hedeflediği yeni bir siyasal ve toplumsal dönüşümün de dolaylı sonucudur. Evin yaşlı bireylerince temsil edilen geleneksel ataerki yerine geçen devlet ‘baba’nın gücünde görülen modern ataerki babanın Şahin'i yatılı okula emanetinde görülebilir. Yine de Şahin en azından İhsan Hoca'sının kendisini “evlat” yerine koyması ile benzer bir “evlatlık” ilişkisi içinde ataerkil “kültür”ünü *doğru*

biçimde icra etmenin yollarına girecektir. Şahin şehirde danışmanı İhsan Hoca'yı bir nevi baba ve rehber edinir. İhsan Hoca ise Şahin'i, zengin olmak için Amerika'ya giden kendisine benzemez oğlunun yerine koymuştur. Derinlemesine bilgiye önem veren, irfan sahibi biri olarak anlatılan Prof. İhsan Hoca'nın Şahin'e kadınlarla ilgili verdiği 'şaka yollu' örnekler ve eşiyle ilişkisi Türkiye'deki erkekliğin genellemelerine uyar: Yemek yapan kadınların depresyona daha az gireceği, çalışsa da çalışmasa da makbul kadınlığın mekânının mutfak olduğu gibi. Kimmel "şişirilmiş-abartılmış- erkekliğin gösterilerinden biri de cinsiyetçiliktir" der (1997, 216); bu noktada İhsan Hoca'nın kadınlar hakkında masumane gibi görünen cinsiyetçi genellemelerinin İhsan Hoca'nın erkekliğine ilişkin ipuçları verdiği görülebilir. Bu hâliyle İhsan Hoca'yı Connell'in tanımladığı "suç ortaklığı" içindeki erkeklik grubunda varsayabiliriz. Şahin'in bu genellemelere ilişkin fikri romanda görülmesi de, nişanlısı Müjgan'la yaşadığı ilişkinin İhsan Hoca'nın rehberliğine pek de uymadığını fark edebiliriz. Müjgan ile ilişki onu hayat rehberi görece kadar eşitlikçi bir izlenim verir. "Gündelik hayata dair her teferruatı öğreten Müjgan" Şahin'in İhsan Hoca kadar güvendiği bir yaşam rehberidir (Barbaraosoğlu, 2012:17). Asistan olan Müjgan'ın laboratuvarında geçirdiği kaza sonucu yüzünün yaralanması ve Şahin'i terk edişi, Şahin üzerinde İhsan Hoca'nın ölümü kadar kötü bir etki yaratacaktır. Müjgan'la ayrılması ve İhsan Hoca'nın ölümüyle Şahin şehirdeki tüm rehberliğini yitirecek, yeni danışmanı Prof. Ersin ile uzlaşamayıp doktorasını yarım bırakacaktır.

Diğer yandan şehirdeki *manevi baba olan* hocanın ölümü *asla* telafi edilemeyecek bir babasızlığın durumunu ele veriyor gibidir. Biyolojik baba Halil Ağa'nın da ölümüyle birlikte bu simgesel babasızlık *de facto* olarak da tescillenecek, sanki Şahin'in baba arayışının sona erdiği Müjgan'ın müttefikliğinde başka bir benlik-erkeklik inşasını da meşru kılacaktır. Babası Halil Ağa'yı hepten güçten düşüren ağır hastalığı ve ölümüyle "bir zamanlar kendisine haksızlık etmiş olan babayı, bir zamanlar karşısında bir asi evlat olduğu babayı şimdi beceriksizliği ve hesapsızlığı, basit beğenileri ve samimiyeti, saflığı ve çocuksu gururuyla bir "huysuz çocuk" olarak, bu huysuzluktan bir çıkar elde etmeyi de bilememiş saf bir çocuk olarak, sessiz faziletleri olan bir çocuk adam olarak sevebilecektir oğul" (Gürbilek, 2012: 153). Gürbilek modern edebiyatın önemli örneklerinden Oğuz Atay'ın metinlerinde babayı gülünçleştirerek simgesel olarak öldürmenin sonrasında onu ancak çocuklaştırarak sevmek bulunduğunu gösterirken, Şahin babasının gerçekten ölümüyle onu sevmeyi başarabilecektir.

Baba Halil Ağa oğluna karşı hep mesafelidir. Sancar'ın "baba yarası" olarak adlandırdığı babayla uzaklık "babanın kurmaya çalıştığı otoriteye karşı oğulun babadan beklediği sıcak, kabullenici, rahatlatıcı, açık ve dürüst babalık ve oğlunun hatalarına karşı kabullenici olmayan babanın duygusal, fiziksel uzaklığı ve yokluğu" olarak tanımlanır ve bir nevi Şahin'in durumunu

tanımlar (Sancar, 2009). Baba yaralarının neden olduğu derin kişilik hesaplaşmaları “babaları ile böyle sorunlu ilişkiler yaşayan erkeklerin sağlıklı erkek kimliği geliştirip yetişkin erkek olmayı becerebilmelerinde” de sorunlar yaratacaktır (Sancar, 2009: 30). Babadan baskı gören oğullar, aynı konumda olan anneler ve ailenin diğer kadınlarıyla benzeşen bir “dişilleşme” süreci yaşarlar. Sancar’a göre “ayrıca anneye kurulan ilişkiler ve empati geliştirme, “pro-feminist bir erkeklik yolu” ve gelecek yaşamda “kadın müttefikler” yaratma potansiyelini de açabilmektedir (2009: 138-141). Annenin merhametli kişiliğini paylaşan ve roman boyunca küçük yaşta kaybettiği, onun için her türlü fedakarlığı yapan annesini iç dünyasında yaşatan Şahin, Sancar’ın yorumlarını haklı kılacak şekilde önce annesiyle sonrasında nişanlısı Müjgan ile müttefik hâle gelir. Romanda baba Halil Ağa’nın “erkekliğini” pekiştiren avcılığı ve avlanan tavşanları yiyemeyen annesi ile küçük Şahin’in babası tarafından “alevilikle” suçlandığı bölüm ayrıca etkileyicidir. Connell’in farklı mezhep ve dinlerin hegemonik erkekliği kuran ötekilik potansiyeline ilişkin değerlendirmesini akla getirir (2015). Annesi tavşanları “bunların yavruları anasız mı kaldı şimdi” diyerek ağlayarak temizleyip Halil Ağa için pişirirken, ana oğul sırf Halil Ağa kızmasın diye sofraya oturur, eti yer gibi yaparlar. “Babası tavşan yahnisinin suyuna ekmeğini batırırken tıslar: Adı Şahin olmasaydı bari. Alevi misiniz siz be, tavşan etine burun kıvrıyorsunuz?” (Barbarosoğlu, 2016: 240). Şahin hayatı boyunca babasının av tüfeğine köye döndüğünde bir kere dokunur, o zaman da aklına sadece intihar düşüncesi gelecektir. Şahin hegemonik erkekliği kuran ötekine şiddet ve öldürme performansından da tümüyle uzaktır.

Romanda Şahin’in hakiki babadan uzaklığı onu hegemonik erkeklikle “temas anı”ndan da uzak tutmaktadır: “yani bir erkek çocuğun hegemonik erkeklik tasarısı benimsediği an”dan. (Connell, 2015: 219). Ancak diğer yandan roman boyunca Şahin’in erkekliği hakkında diğer erkeklerin yaptığı sorgulamalar Sancar’ın belirttiği gibi “erkekliğin babadan öğrenildiği tezini somut verilerle kolayca doğrulamaz” (Sancar, 2009: 125). Sancar Türkiye’de yaptığı alan araştırmasında görüştüğü erkeklerin çoğunun şaşkıncu biçimde babaları ile çatışmalı, mesafeli ve soğuk ilişkiler içinde olduğunu belirterek, “egemen erkeklik değerlerinin Türkiye’de babalardan oğullara kolayca geçmediği ve genç kuşak erkeklerin ciddi bir erkeklik değerleri krizi ile karşı karşıya olduğu tespitini” yapmaktadır (Sancar, 2009: 125). Bu “erkeklik değerleri krizi” bir yandan taşradan şehre göçün, diğer yandan sınıf ve statüye ilişkin değişimin yarattığı yeni neoliberal erkeklik modellerinin oğullardan beklentileri ve Şahin’de olduğu gibi yeni erkeklik değerlerine ilişkin rehberliğin babalar tarafından karşılanamaması ile ilgilidir. Bu kriz Şahin’e ilişkin derin bir benlik bunalımı olarak *Hiçbiryer* romanının odağında yer alır. Diğer yandan erkleşme sürecinde krizleri istisnai değil, olağan ve erkekliği kurucu bir sınav olarak yorumlayan Göç’e kulak vermek gerekir (Göç, 2020: 25):

Erkeklerin hegemonik erkeklik düzenine rıza göstermesi, ancak bu ödül ceza oyununda ayakta kalmaları ve dayatılan rollerde benlik algıları arasındaki çatışmaların yarattığı krizleri atlattıkları ile mümkündür... Erkeklik hiyerarşisinde birer işçi, lider, koca ve baba olarak sahip oldukları rollerde aynı şekilde ataerkinin artan baskısı sonucu iktidarsızlaşma ve kadınsılaşma tehdidinin altındadır... [E]rkeklik inşasında asıl olan tehditler ve krizlerin varlığıdır, erkeklik bu tehdit ve kriz anları ile tanımlanır.

Bu açıdan Şahin'in krizi bir başarısızlık/tutunamama değil, erkek olma yolunda süregiden ve romandan anlaşılacağı gibi yeni bir erkeklik yaratma yolunda başarılı olma ihtimalini de barındıran bir olanak olarak yorumlanabilir. Şahin'in yaşadığı krize ilişkin romanın katmanlarını açmayı mümkün kılan bu farklı okuma Barbarosoğlu ve dindar kadın edebiyatın farklı bir dindar erkeklik konusunda umudunu taze tutan yaklaşımları ile de uyumlu gözükmektedir. Şehre gelen ve hegemonik değerlerle (başarı, zenginlik, rekabet) buluşmayı beceremeyen Şahin'e ilişkin sorgu, ataerkin mirasın sürekliliğine ve sonuç olarak dönüşüm içinde olan erkekliğe ilişkin de büyük bir soru işareti taşır. Bu sorgunun ataerkinin sadece erkekliği değil; koruyuculuk, kollayıcılık, adalet, güzel ahlak gibi ideal erkeklik kodlarıyla kadını da kollayıcı olması gerektiği ve bu açılardan erkeklerin sınıfta kaldığını gösteren dindar kadın edebiyatı ile uyum içinde olduğunu görmek gerekir (Köse, 2014: 101). Burada Şahin'in hegemonik erkeklikten uzak, utanç, edilgenlik gibi marjinal/dişil ve fakat İslami güzel ahlak açısından iyi özellikler barındırması babasının ölümüyle ona potansiyel bir muhalif erkeklik yaratma konusunda şans verir¹. Her zaman için dünyayı anlama konusunda erkeklerde aradığı ve hocası dışında kimsede bulamadığı rehberliği de içeren yol arkadaşlığını, hocasının da ölümüyle birlikte sadece Müjgan'da yaşayacaktır. Romanın sonunda Müjgan'ın ona gönderdiği mektupla yaptığı çağrı Şahin'i edilgen hâlden çıkarıp farklı bir erkeklik için özne kılacak davet kudretini gösterir; aynı zamanda Müjgan'ın kararlarına saygı ve uyum da edilgenliğin bir başka kabulüdür. Bu noktada Müjgan'ın daveti ve devamında davete uyan Şahin'in yola koyuluşu, eski ataerkiyi ve yıkıcı, rekabetçi neoliberal hegemonik erkeklik normlarını geride bırakan yeni bir muhalif erkeklik'in ancak ahlaken tamamlayıcılığı sağlamış kadın-erkek birliğinden geleceğinin bir işareti olarak görülebilir.

¹ Baba oğul ilişkisini ödipal arzu üzerinden okumayı kılan 'babanın ölümü' esasta oğlun elinden gerçekleşirken, Hiçbiryer romanında Şahinin babası, Şahini yeni erkeklik inşası konusunda temize çıkaracak şekilde yaşlılık ve hastalık nedeniyle *kendiliğinden* ölecektir.

Sonuç

Hiçbiryer romanı, farkı erkekliklerle rekabet ve ittifaklar kurarak sessizlik ve iletişim içinde taşra ve şehri deneyimleyen Şahin özelinde, hegemonik erkekliğin sosyolojik ve psikolojik görünümünü edebî bir tartışmaya açmaktadır. Şahin'in hegemonik erkeklikten dışlanmasına neden olan değerlerinin romanda, Şahin'in yeni bir faillik/erillik kurma yolunda müzakereye tutulması ilk başta asla bitmeyecek bir baba arayışı ile ümitsiz bir görüntü çizerken; hegemonik erkeklikten uzak değerlere sahip erkekliğin şehirde ve aslında şehirden bir farkı kalmamış taşrada nasıl güç bir varoluş hâline düşeceğini de göstermektedir. Romanda Şahin'e ait, dindar güzel ahlak içinde sayılabilecek eril özelliklerin adil olması arzu edilen ataerki ile zor olacak buluşması, Barbarosoğlu'nu da romanda bitmemiş bir müzakereye sokmuş gözükmetedir: Romanın sonunda Müjgan'ın davetiyle şehre doğru yola çıkan Şahin'in romanda sona ermemiş öyküsü, sanki Şahin'in ellerine teslim edilmiş pro-feminist muhalif bir erkekliği kurmaya dönük bir irade davetidir de. Bu noktada bu davetin modern hegemonik erkeklik normlarını geride bırakacak yeni bir alternatifin, ancak ahlaken tamamlayıcılığını sağlamış kadın-erkek birliğinden geleceği anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Yukarıda Müjgan'ın çağrısını ve rehberliğini kabul etmek edilgenliğin kabulüdür demiştik; ancak "hegemonik erkeklikten kopuş anı temelde edilgenliği tercih etmeyi gerektirir (Connell, 2015: 232). Bu minvalde bu roman, şehirleşen dindarlığa ve artık taşranın da taşımadığı görülen güzel ahlaki değerlere sahip bir erkekliğin ve koruyuculuğu/kollayıcılığı artmış daha adil bir ataerkinin, ancak kadın-erkek müttefikliğinde yeniden yaratılabileceğine ilişkin dindar kadın edebiyatının inancını da tazelemektedir.

Kaynakça

- Balcı, M. (2010). *Hiçbiryer* Romanında Dil, Üslup ve Anlatım Özellikleri, *Bellekten*, 161,165-182.
- Barbarosoğlu, F. K. (2016). *Hiçbiryer*. 3. Baskı, Profil : İstanbul.
- Barutçu, A. (2015). Bir erkeklik stratejisi: özel alanda eril suskunluk. *Fe Dergi* 7, no. 1, 131-145.
- Bozok, M. (2009). Erkeklik İncelemeleri Alanındaki Başlıca Kuram ve Yaklaşımların Sosyalist Feminist Bir Eleştirisine Doğru, *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, s.431-445.
- <http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/5870>
- Connell, R.W. (2015). *Erkeklikler*. Phoenix:Ankara.
- Evat, Y. (2017). *Hiçbiryer* Romanında Mekân. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt: 10, Sayı: 50, 90-96. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/setting-within-the-novel-hbryer.pdf>.

- Evat, Y. (2018). Hiçbiryer Romanında Konuşma Teması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:11, Sayı:59, <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/speech-connection-in-novel-at-hbryer.pdf>.
- Göç, M. (2020). 20. yy. Amerikan Edebiyatında: Erkekler ve Erkeklikler. Palet:Konya.
- Günay-Erkol, Ç. (2018). İlet, Zillet ve Erkeklik: Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Türkiye'deki Seyri. *Toplum ve Bilim*, 145: 6-32.
- Gürbilek, N. (2012). *Kötü Çocuk Türk. Metis: İstanbul.*
- Işık, S. (2013). *The Changing Masculinity Identity: Changes in Upper-Middle Class Former Islamist Men after February 28. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Şehir Üniversitesi: İstanbul.*
- Köse, E. (2014). *Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Cinsiyet ve Beden. İletişim: İstanbul.*
- Köse Çal, E. (2021). "28 Şubat Edebiyatında 'Öteki'nin Değer ve Temsilleri", 11. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK), 20-21 Ağustos, Online Sunum. <https://www.ubaksymposium.org/index.php>.
- Kimmel, M. S. (1997). Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity. M. M. Gergen & S. N. Davis (Eds.). *Toward a new psychology of gender* içinde (s. 223–242). Taylor & Frances/Routledge.
- Messerschmidt, J.W.(2019). *Hegemonik Erkeklik: Formülasyon, Yeniden Formülasyon ve Genişleme. Özyeğin: İstanbul.*
- Özkürallı, İ. (2021). Biraz da "Erkeklerden" Konuşalım mı? Hegemonik Erkeklik Kavramının Feminist Bir Eleştirisi. *Moment:Hacettepe Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 8(2): 368-387.
- Özbay, C. (2013). Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak. *Doğu Batı*, 63, 185-204.
- Özyeğin, G. (2011). Arzunun Nesnesi Olmak: Romans, Kırılgan Erkeklik ve Neoliberal Özne. Cenk Özbay ve diğ.(eds), *Neoliberalizm ve Mahremiyet içinde* (s.151-179). Metis: İstanbul.
- Parla, J. (2004). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri. İletişim: İstanbul.*
- Sabancı, T. (2018). Fenomenolojik Bir Çalışma: Erkeklik ve Kimlik Çatışması, Türkiye'de Müslüman Erkeğin Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *International Journal of Social Sciences*, 2/2, Fall. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/issue/41301/427000>.

Sancar, S. (2009). Erkeklik: İmkânsız İktidar. Metis: İstanbul.

Sönmez, A. (2020). Baba Yarası: Erkeklik, Yazarlık ve Uzlaşma. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı:41. <http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-41-sonbahar-2020/baba-yarasi-erkeklik-yazarlik-ve-uzlasma/>.

Şimşek, Y. (2018). Modernist Bir Roman Olarak *Hiçbiryer*. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (15), http://www.turukdergisi.com/Makaleler/58935693_21%20Y.%20%20c5%9e%20c4%b0M%20c5%9eEK%20180-208.pdf.

Yıldız, A. D. (2012). Fatma Barbarosoğlu'nun Hikâyelerine Yansıyan Kadın Kimliği . *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=4224>.